

VEDAD MULAVIDIĆ
Druga gimnazija Sarajevo
vedoprof@hotmail.com

JEZIK U ILMIHALU SEJFULAHA PROHE

Sažetak

U radu se raspravlja o jezičkim karakteristikama knjige *Bidajetul-inas* Sejfulaha Prohe. Ovo djelo predstavlja složeni mozaik jezičkih osobina koje karakteriziraju bosanski jezik početkom 20. vijeka. Istovremeno, ono se po svojim jezičkim karakteristikama uklapa u alhamijado književnu koine i jezički izraz ilmihala kao zasebnog žanra unutar korpusa alhamijado literature. Njegov jezik je uvjetovan različitim faktorima: samom obrazovanošću pisca, namjeni teksta, prirodi udžbeničke literature koja spaja stručnu terminologiju s jednostavnim načinom objašnjavanja i predstavljanja činjenica, pokušajima pisca da se približi književnom govoru, kao i govoru samog čitaoca. Jezičke osobine pokazuju svojevrsno spajanje između alhamijado i zapadnoevropske književnojezičke tradicije, uz znatno prisustvo dijalekatskih osobina i riječi orijentalnog porijekla.

Ključne riječi: bosanski jezik, ilmihal, Sejfulah Proho, alhamijado, književnojezička tradicija, transkripcija, jezik u vjerskim udžbenicima.

Uvod

Jezički izraz alhamijado pismenosti jedna je od najsloženijih tema u ukupnom proučavanju bosanske književnojezičke tradicije. Ta složenost dolazi iz više razloga koji nužno nisu samo jezički nego i kulturnohistorijski pa i praktični. Prvenstveno je tu činjenica da se radi o tekstovima koji imaju dvostruki grafijski karakter, tj. pisani su arebicom, a potom transkribirani na latinicu, zatim je tu činjenica da se alhamijado literatura razvija u toku dugog vremenskog perioda od 17. do 20. vijeka, obuhvatajući tako i predstandardni i standardni period jezičkoga razvoja. Također, ne treba zaboraviti ni raznolikost žanrova kojima je obilježena alhamijado književnojezička tradicija. Na koncu, ne manje važno, tu je i krupno pitanje udžbenika za vjersku pouku, odnosno prilagodljivosti njihova jezika široj publici. Sve su ovo kompleksi pitanja koji se otvaraju kada se pristupi jednom složenom tekstu kakav je *Bidajetul-inas: Najbolji ilmihal na bosanskom jeziku* Sejfulaha Prohe. Prohin ilmihal predstavlja tekst koji u sebi sadrži sve one osobine bosanskog jezičkog izraza perioda standardizacije početkom 20. vijeka. Jezički izraz u ovoj knjizi je izvanredno svjež i plastičan i predstavlja jedan složeni mozaik različitih osobina koje ga čine pravim primjerkom bosanske jezičke prakse

početkom 20. vijeka. Tu su prisutne mnoge interferencije s jezikom narodne književnosti, frazeološka građa, izvorni narodni jezički izraz, zatim veoma šarolika leksika: od karakteristične leksike bosanskog jezika preko značajnog sloja riječi orijentalnog porijekla do dijalekatske leksike. Proho piše onako kako narod govori, a ponegdje svoj izraz želi i književnoumjetnički oblikovati. Sve ove osobine dijelom su razumljive i zbog prirode samog teksta koji je udžbenik za osnovnu vjersku pouku, ali i zbog želje pisca da svoj jezik što više prilagodi čitaocu, učeniku, slušaču. Jezik Prohina ilmhala i danas plijeni svojom ljepotom i pokazuje da jezički izraz u stručnoj literaturi i udžbenicima ne mora biti suh i formalan, već poetičan i raznovrstan, kako bi i na taj način privukao pažnju čitalaca na predmet koji obrađuje.

O piscu i djelu

Sejfulah Proho (Prohić) rođen je 1859. godine u Konjicu u uglednoj ulemanskoj porodici. Još kao mladić pokazao je interes za nauku. Najprije se obrazovao u svom rodnom gradu, svršivši mekteb i osnovnu školu, a zatim je, kako sam kaže u svojoj *Autobiografiji*, „odredbom Uzvišenog Allaha, smjelo krenuo na put otisnuvši se pučinom mora u želji za stjecanjem znanja od svih učenih ljudi (do kojih sam mogao doprijeti).”¹ Put ga je odveo u Carigrad, gdje je učio nauke od tada najuglednijih alima. Diplomirao je 1893. godine, a potom se vratio u domovinu. Na početku je radio kao vjeroučitelj u mektebu u Konjicu, gdje je mnogo doprinio reformi mektebske nastave. Nakon toga prelazi na mjesto profesora medrese u Cazinu, gdje predaje od 1898. do 1908. godine, kada prelazi na rad u Šerijatsku sudačku školu u Sarajevu. Prohin rad u islamskim obrazovnim ustanovama s pravom je cijenjen kao reformatorski: u mektebima je „bio odlučan borac za uvođenje narodnog jezika, mnogim svojim zahvatima u pravom smislu riječi nastojao je osavremeniti tehnologiju nastavno-obrazovnog procesa.”² U mektebsku nastavu uveo je pjevanje. U cazinskoj medresi Proho je također bio inovativni nastavnik. Najprije je „zagovarao uvođenje nastave i pisanje udžbenika na bosanskom jeziku u islamskim obrazovnim ustanovama: mektebima i medresama”, napisavši „više od deset originalnih djela ili prevoda udžbenika na bosanskom jeziku.”³ Tokom rada u medresi u Cazinu uveo je nove predmete u nastavni plan i program, uveo nove udžbenike i korepeticiju, a broj učenika se iz godine u godinu

1 Sejfullah Proho, „Autobiografija”, u: Fatima Tinjak; Muharem Omerdić, *prir., Sejfullah Proho: Hercegovачki biser*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2009., str. 17.

2 Muhamed Huković, „Napori za uvođenje narodnog jezika u početne vjerske škole Muslimana”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, sv. 10, br. 17-18, 1966., str. 245.

3 Elvir Duranović, „Tragom stare fotografije - Muderis i učenici medrese u Cazinu 1905. godine”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. XLIII, sv. 29, str. 280.

povećavao. Isto tako, bio je aktivan i u društvenom životu, pomažući edukaciju seoskih hodža i djelujući u društvu *Gajret*, a poslije i kao član Kotarskog vakufskog povjerenstva. Zanimljiva je činjenica da je Proho u mektebsku nastavu uveo i predavanja iz perzijske lijepe književnosti, izučavajući *Pendnamu* (Knjigu savjeta) perzijskog klasičnog pjesnika Feriduddina Attara, čime je Cazin „svrstao među rijetke bosanskohercegovačke gradove u kojima se početkom XX vijeka nje govala lijepa književnost na perzijskom jeziku.”⁴ Iz Cazina prelazi u Sarajevo na rad u Šerijatsku sudačku školu, gdje ostaje do odlaska u penziju 1926. godine. Tu je napisao jedan udžbenik iz šerijatskog prava (*Mukaddimetul’ fikh*), „kako bih studentima olakšao da jednostavnije ovladaju ovom naukom i omogućio bolje razumijevanje materije.”⁵ Mehmed Handžić u knjizi *Blistavi dragulj* piše o Prohi, svrstavajući ga među učenjake i pjesnike koji su se istakli svojim djelima na orijentalnim jezicima. Ovdje nam prenosi svoj stav o njemu i neke detalje iz Prohina privatnog života:

Bio je blagodat svoga vremena. Ako on nije zaslužio da mu ime bude spomenuto u jednoj ovakvoj knjizi, pa ima li neko ko to zasluži? On je, Allah mu se smilovao, bio toliko skroman. To je kod njega uviđao svako ko ga je malo bolje poznao. Imao je dosta i onih rijetkih ljudskih vrlina. Međutim, unatoč tome, imao sam priliku od nekih smutljivaca čuti kako ga kleveću. To je pravi zločin, jer u ovo zadnje vrijeme u našim krajevima i nema onih koji zaslužu počasti naučnika, osim njega i malog broja drugih. Nauka se ne sastoji samo u dovama, već više u pisanju i objavljivanju radova.⁶

Umro je 1932. godine u Sarajevu.

Kao pisac Proho je također bio veoma plodan. Napisao je preko četrdeset djela na arapskom, turskom i bosanskom jeziku. S jezičkog stanovišta njegovi tekstovi su zanimljivi jer pripadaju i pisanoj baštini na orijentalnim jezicima, kao i pisanoj alhamijado baštini. Njegovi tekstovi pripadaju različitim oblastima: disputacija (metodologija naučnog istraživanja), gramatika, nasljedno pravo, pobožni spjevovi, porodično pravo, šerijatskopравни spisi, tedžvid (pravila učenja *Kur’ana*), testamentalno pravo, fikh (nauka o praktičnim šerijatskim propisima), vaz (propovjedništvo) i vjeronauka.⁷ Sudeći po bibliografiji, Prohin rad bi se mogao podijeliti u tri velike grupe: teološka djela, udžbenici i književnoumjetnička djela. Još se bavio i prevođenjem književnih djela. Kao teološki pisac najizrazitije rezultate dao je u oblasti fikha, šerijatskog prava, „napisavši oko trideset i pet raznih djela od kojih su neka

4 Ibid., str. 281.

5 S. Proho, „Autobiografija”, str. 20.

6 Mehmed Handžić, *Teme iz književne historije*, Ogledalo, Sarajevo, 1999., str. 185.

7 Fatima Tinjak, „Analitička bibliografija Sejfullaha efendije Prohe (1859.–1932.)”, u: Fatima Tinjak; Muharem Omerdić, prir., *Sejfullah Proho: Hercegovački biser*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2009., str. 119-138.

arapskim, neka turskim, a neka opet našim jezikom.”⁸ Kad je riječ o književnoumjetničkim djelima, Proho je sastavio spjev *Smrt Hazreti Fatime*, objavljen u pet izdanja od 1924. do 1943. godine. Ovaj spjev, prvotno štampan arebicom, a potom i latinicom, Proho je pisao „po uzoru istočnih spjevova”⁹, a broj izdanja svjedoči o njegovoj popularnosti među čitalačkom publikom.

Značajne rezultate u svom radu Proho je postigao kao pisac i prevodilac ilmihala, udžbenika za osnovnu vjersku poduku. Ilmihali predstavljaju poseban žanr unutar korpusa bosanske alhamijado pismenosti. Oni su posebno prisutni u bosanskoj alhamijado pismenosti 19. vijeka. Do tada „vjerska pouka bila je izvođena na osnovu turskih udžbenika, što upućuje na zaključak da učiteljski posao nije bio nimalo lahak pri predstavljanju ideja navedenog nauka.”¹⁰ Od 19. vijeka rašireni su rukopisni ilmihali, a njihova pojava „predstavlja zaokret u širenju preporodnih ideja u kojima se insistira na uvođenju bosanskog jezika.”¹¹ Najpoznatiji rukopisni ilmihali u to vrijeme su *Ilmihal Abdulvehaba Ilhamije*, *Sehletul-vusul Omera Hume*, *Birgivijin Ilmihal*, *Bidajetul-inas Sejfulaha Prohe* i *Fikhul-ibadat Muhameda Seida Serdarevića*. Ovi ilmihali preštampani su više puta, najprije napisani arebicom, a potom transkribirani na latinicu. Njihova upotreba i preštampavanje proteže se od početka 19. vijeka pa sve do četrdesetih godina 20. vijeka. Ove činjenice govore nekoliko važnih stvari o karakteru bosanske pisane tradicije u tom periodu: prvo, alhamijado pismenost bila je još veoma živa i zastupljena, a s njom i upotreba arebičkog pisma; drugo, praktični razlozi i reforma vjerske nastave na kojoj je insistirano od dolaska austrougarske uprave doprinijeli su da se i djela iz korpusa alhamijado pismenosti počnu prilagođavati evropeizaciji književnojezičkih tokova u Bosni i Hercegovini, prvenstveno u smislu upotrebe latiničnog pisma; treće, udžbenici za osnovnu vjersku pouku su značajan dio korpusa alhamijado literature i, istovremeno, ogledalo unutar kojeg se mogu pratiti procesi standardizacije; četvrto, pitanje prevođenja i transkribiranja udžbenika i vjerskih knjiga jedno je od značajnih pitanja za historiju bosanskog književnog jezika u cjelini. S kompleksom ovih pitanja usko je povezana i problematika reforme arebice. Nije nevažno reći da ovi udžbenici, transliterirani na latinicu, daju dobar uvid u jezički izraz njihovih autora, kao i jezički izraz u Bosni i Hercegovini tog vremena.

8 M. Handžić, *Teme iz književne historije*, str. 329.

9 Ibid.

10 Alen Kalajdžija, *Predstandardni idiom bosanske alhamijado literature*, Univerzitet u Sarajevu – Institut za jezik, Sarajevo, 2019., str. 37.

11 Ibid.

Ilmihal Sejfulaha Prohe nosi naslov *Bidajetul-inas: Najbolji ilmihal na bosanskom jeziku*¹² i predstavlja jedan od značajnijih ilmihala na našem jeziku. To potvrđuje i činjenica da je nekoliko puta preštampan, a posljednji put 1942. godine.¹³ Za njega je „reis Džemaludin-ef. Čaušević kazao da predstavlja najbolji ilmihal na bosanskom jeziku.”¹⁴ Pored ovog ilmihala napisao je i objavio 1907. godine djelo *Ahvali-nisa*, vjeronaučnu knjigu namijenjenu ženama, „stilski i sadržajno tešku za čitanje.”¹⁵ Prohin ilmihal od početka 20. vijeka imao je tri izdanja. Kao datum prvog, arebičkog izdanja djela u literaturi se navode različiti podaci. Najprije se datira u 1909. godinu¹⁶, zatim u 1915. godinu¹⁷, a u zbirci Gazi Husrev-begove biblioteke kao godina prvog izdanja navodi se 1345. hidžretska, odnosno 1926/1927. godina.¹⁸ Drugo izdanje je izašlo 1932. arebicom, a transkribirano je na latinicu u izdanju Prohinih djela iz 2009. godine. Treće izdanje je štampano 1942. godine na latinici. U bibliografiji uz knjigu *Hercegovački biser* navodi se samo drugo izdanje, za koje se navodi da je „doživjelo ispravke i dopune.”¹⁹ Sa stanovišta ovog podatka pristup tekstu čini se još zanimljivijim, jer njegov jezik može vjerno prikazati jezičku sliku u vjerskim udžbenicima u prvim decenijama 20. vijeka.

Struktura i organizacija transkribiranog teksta

Transkribirani tekst Prohina ilmihala sastoji se od predgovora i dva zasebna dijela: Iman (PI, 27–40) i Namaz (PI, 41–79). U predgovoru Proho navodi da je u pitanju drugo izdanje knjige koje je sastavio na „traženje naših čestitih sibjan muallima²⁰ i drugih pobožnih osoba” (PI, 26). Također ističe da je prvo izdanje knjige „rasparčano”, što govori o tome da je ovaj ilmihal bio u upo-

12 Sejfullah Prohić, „Bidajetul-inas: Najbolji Ilmihal na bosanskom jeziku”, u: Fatima Tinjak; Muharem Omerdić, prir., *Sejfullah Proho: Hercegovački biser*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2009., str. 25-79. Iz ovog teksta ćemo crpiti primjere koje ćemo označavati skraćenicom PI = Proho, Ilmihal.

13 F. Tinjak, „Analitička bibliografija”, str. 135.

14 Vahid Fazlović, „Uloga mekteba u očuvanju maturidijskog akaidskog učenja u Bosni i Hercegovini (1900–1950)”, *Novi muallim*, god. XXIII, br. 89, str. 6.

15 M. Huković, „Napori za uvođenje narodnog jezika”, str. 245.

16 V. Fazlović, „Uloga mekteba”, str. 6.

17 A. Kalajdžija, *Predstandardni idiom*, str. 37.

18 Knjiga zavedena pod signaturama OS-17632 i OS-17633, unutar zbirke Osmana Asafa Sokolovića. Podaci preuzeti sa stranici <https://digital.ghb.ba/ghb/fulltextSearchPageResultsItem.xhtml?id=46943>, pristupljeno 13. 8. 2025.

19 Muharem Omerdić, „Uvod”, u: Fatima Tinjak; Muharem Omerdić, prir., *Sejfullah Proho: Hercegovački biser*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2009., str. 10.

20 Sibjan-mualim: nastavnik u muslimanskoj osnovnoj vjerskoj školi. Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*: Fototipsko izdanje prema VI izdanju Svjetlosti, Sarajevo, 1989, Prometej – Dječija knjiga, Novi Sad – Sarajevo, 2015., str. 563.

trebi kod širokog broja korisnika, a s druge strane može svjedočiti i o tome da je dosta vremena prošlo od njegova prvog izdanja. Prvo dio nosi naslov Iman²¹ i ima sljedeća poglavlja: Vjerovanje Boga dželle šanuhu²², Vjerovanje Božijih, dželle šanuhu, meleka²³, Vjerovanje Božijih, dželle šanuhu, kitaba²⁴, Vjerovanje Božijih, dželle šanuhu, pejgambera²⁵, Vjerovanje u onaj svijet, Vjerovanje u kader (sudbinu), Imanske i kufurske posljedice, Ponavljanje imana. Drugi dio knjige je opširniji i nosi naslov Namaz²⁶. Sadrži sljedeća poglavlja: Namaski šartovi²⁷, Nijjet²⁸, Abdestski mekruhi²⁹, Abdestski mufsi-di, Gusul³⁰, Šta je nečistu haram³¹ činiti, Hajz³², nifas³³ i istihaza³⁴, Tejem-mum³⁵, Vrste namaza, Namaski rukuni³⁶, Namaz putnika (musafira), Kada', Način klanjanja, Sehvi-sedžda³⁷, Namaski mufsi-di, Namaski mekruhi, Hušu'

21 Iman: vjerovanje u jednog boga; vjera islam. A. Škaljić, *Turcizmi*, str. 345.

22 Džele šanuhu, dželle šanuhu: uzvik kojim se popraća izgovor ili spominjanje Božjeg imena. A. Škaljić, *Turcizmi*, str. 236.

23 Melek, meleć: anđeo. A. Škaljić, *Turcizmi*, str. 456.

24 Kitab, ćitab: knjiga; zakon; knjiga koja sadrži vjerska učenja i propise; kur'an, biblija. A. Škaljić, *Turcizmi*, str. 194.

25 Pejgamber, penjgamber: (božji) vjesnik, (božji) poslanik. A. Škaljić, *Turcizmi*, str. 514.

26 Namaz: muslimanska molitva koja se obavlja pet puta na dan u određeno doba, a vrši se klanjanjem i izgovaranjem rečenica iz kur'ana i molitava na arapskom jeziku. A. Škaljić, *Turcizmi*, str. 486.

27 Šart: uslov, osnovna stvar, bitni elemenat. A. Škaljić, *Turcizmi*, str. 581.

28 Nijjet: namjera, nakana, naum; izreka na našem ili na arapskom jeziku neposredno pred klanjanje molitve da će dotično lice klanjati određenu molitvu. A. Škaljić, *Turcizmi*, str. 492.

29 Mekruh, mećruh: mali grijeh, ono što je po islamskim propisima pokućeno, što ne valja raditi, ali nije izričito zabranjeno. A. Škaljić, *Turcizmi*, str. 455.

30 Gusul: u muslimana vjerom propisano obavezno kupanje tijela nakon polnog snošaja (coitusa), polucije, ejakulacije, menstruacije i čišćenja iza porođaja. A. Škaljić, *Turcizmi*, str. 293.

31 Haram: ono što je po muslimanskoj vjeri nedozvoljeno, zabranjeno. A. Škaljić, *Turcizmi*, str. 312.

32 Hajz: ženska perioda, menstruacija. A. Škaljić, *Turcizmi*, str. 301.

33 Nifas: stanje žene porodilje od časa porođaja pa sve dok traje čišćenje. A. Škaljić, *Turcizmi*, str. 492.

34 Istihara: namaz (klanjanje, molitva) poslije koga se legne da se spava sa željom da san da odgovor na ono što se želi da sazna. A. Škaljić, *Turcizmi*, str. 352.

35 Tejemum: ritualno trenje lica i ruku do laktova koje zamjenjuje abdest i gusul kada nema vode. A. Škaljić, *Turcizmi*, str. 606.

36 Ruću, ruku: dio rećata koji se sastoji u sagibanju do polovine tijela, odupirući se rukama o koljena, tako da se leđa izravnavaju s glavom. A. Škaljić, *Turcizmi*, str. 536.

37 Sedžda: sagnuti se, klanjajući namaz pasti ničice i čelom i nosom dotaknuti tlo; to je jedan od sastavnih dijelova molitve namaza. Škaljić, *Turcizmi*, str. 553.

i hudur, Ihlas, Zikri minnet, Namaske posljedice, Zikr³⁸ poslije namaza, Iza namaza dova³⁹, Ukratko prijevod dove, Učenje iza dove.

Kao što se može vidjeti, raspored poglavlja i struktura teksta u potpunosti odgovaraju njegovoj namjeni, a to je da dâ osnovnu vjersku poduku za početnike. Prvi dio predstavlja principi vjere, a drugi je praktični dio koji opisuje obavljanje molitve i bitne pojedinosti koje se s tim u vezi pojavljuju. Već na prvi pogled u naslovima poglavlja prisutna je velika frekvencija riječi orijentalnog porijekla, kako općepotrebne leksike, tako i stručne religijske terminologije. Sva ova poglavlja su nejednake dužine, a u nekim od njih pored teksta na latinici ispisan je i tekst arapskim pismom, koji obavezno prati prevod na bosanski jezik ili bar tumačenje koje je u vezi s navedenim tekstom na arapskom jeziku. Takva su poglavlja: „Zikr poslije namaza” (PI, 74–75), „Iza namaza dova” (PI, 76–77), „Učenje iza dove” (PI, 77–79). Dakle, priroda teksta je zahtijevala da i transkribirani dio ima paralelno napise na arapskom i bosanskom jeziku. Ovakvi slučajevi nisu nepoznanica kad je riječ o vjerskim udžbenicima u kojima je, kao i u svim drugim udžbeničkim knjigama, materiju o kojoj se govori potrebno ilustrirati konkretnim primjerima.

Napomena urednika i naziv jezika

Ono što se čini veoma važnim za pristup jeziku ovog djela je urednička napomena u kojoj se kaže:

Tekstovi koji slijede u originalu su štampani *arebicom* (arapsko pismo prilagođeno bosanskom jeziku). U ovom izdanju predstavljamo latinični transkript Prohinih djela bez bilo kakvih gramatičkih intervencija, što će, zasigurno poslužiti filološkim stručnjacima da analiziraju izvorni jezik vremena u kojem je živio Sejfullah efendija Proho.⁴⁰

Ova napomena znači nekoliko stvari: prvo, Prohini tekstovi, pa tako i tekst ilmihala, pripadaju alhamijado književnojezičkoj tradiciji; drugo, ilmihali predstavljaju poseban žanr unutar te tradicije; treće, krajem 19. i početkom 20. vijeka štampana alhamijado produkcija bila je prisutna u bosanskohercegovačkoj književnojezičkoj stvarnosti paralelno s tokovima pisane riječi zapadnoevropskog tipa; četvrto, sada je ponuđena transkripcija tekstova na latinicu; peto, zbog neizmijenjenog pravopisa tekst je štampan kao izvor, čime su se stekli uvjeti za njegovu filološku analizu. Na ovaj način moguće je uvidjeti svu složenost tokova pisane riječi kod nas početkom 20. vijeka, a

38 Zićir, zikir: pobožno izgovaranje, invokacija božjeg imena. Škaljić, *Turcizmi*, str. 653.

39 Dova: molitva bogu, blagoslov. Škaljić, *Turcizmi*, str. 224.

40 Muharem Omerdić; Fatima Tinjak, „Napomena urednika”, u: Fatima Tinjak; Muharem Omerdić, prir., *Sejfullah Proho: Hercegovački biser*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2009., str. 14.

posebno ukazati na činjenicu da se različite književnojezičke tradicije prepliću i nadopunjuju, iako je prestižni književnojezički izraz u značajnoj mjeri diktiran kulturnohistorijskim faktorima epohe u kojoj tekst nastaje. Latinična transkripcija upravo omogućava da se vidi da bosanski jezik alhamijado pismenosti odgovara manje-više književnom i govornom idiomu u vrijeme nastanka teksta, a da njegova grafijska karakteristika svjedoči o svojevrsnom susretanju istočne i zapadne pismenosti. Zbog svega navedenog, važno je postaviti pitanje o statusu alhamijado tekstova unutar nove, uvjetno rečeno, zapadnoevropske književnojezičke paradigme. Transkripcija nam zapravo omogućuje da taj tekst vidimo u svjetlu latinične pismenosti i upotrebe jezika iz vremena s početka 20. vijeka, naravno uz puno uvažavanje onih osobina koji su dio koinea alhamijado literature kao takve. Dakle, u ovim tekstovima dolazi u nekoj mjeri do sraza između koinea alhamijado literature i književnojezičkog izraza latinične pismenosti.

Kad je riječ o nazivu jezika, već u podnaslovu jasno je da Proho preferira nominaciju *bosanski jezik*: „Bidajetul-inas: Najbolji Ilmihal na **bosanskom jeziku**” (PI, 25). Ovdje nalazimo još jednu potvrdu toga naziva, i to u vjerskim udžbenicima. Ovo je važno u odnosu na ilmihale kao zaseban žanr unutar alhamijado literature, jer se njihov „jezički značaj ogleda prije svega u tradiciji imenovanja bosanskog jezika.”⁴¹ Zbog same prirode i namjene teksta očekivani su pasusi na arapskom jeziku. Tekst nije dvojezičan, jer su sva pravila, kako egzegetska tako i praktična, pisana i objašnjavana bosanskim jezikom. Također, u ovakvom tipu teksta potreban je i odgovarajući terminološki aparat koji je, razumljivo, dat u izvornom obliku.

Jezik

Kad je riječ o korpusu ilmihala krajem 19. i početkom 20. vijeka, razlikujemo dvije vrste takvih tekstova: rukopisne i štampane. U odnosu na pravopisnu normu razlikujemo predstandardne i ilmihale iz vremena standardizacije. Ono što je značajno napomenuti je činjenica da su oni transkribirani u latinično pismo, čime su zakoračili u bosanskohercegovačku latiničnu pisanu tradiciju, unutar koje ih treba posmatrati i vrednovati. Oni su neka vrsta spojnice, mosta između te dvije književnojezičke tradicije. Iako je promijenjen grafijski sistem, jezička osnova i struktura je ostala ista. Prohin ilmihal je tekst nastao u vremenu standardizacije, što potvrđuju i njegove pravopisne osobnosti. Značajan dio jezičkih osobina ovog teksta dolazi iz dijalekta, ali i jezika narodne književnosti, čime se mogu na djelu vidjeti i književnojezičke

41 A. Kalajdzija, *Predstandardni idiom*, str. 197.

interferencije karakteristične za ukupnu pisanu produkciju na bosanskom jeziku tog vremena.

Pravopisne osobenosti

Pravopis Prohina Ilmihala ima sve one pravopisne osobenosti koje su karakteristične za djela s početka 20. vijeka. Zbog toga ćemo ga upoređivati s normativnim rješenjima u tadašnjim priručnicima – *Gramatici bosansko-ga jezika* Franje Vuletića iz 1890. godine i dokumentu „Revizija pravopisa srpsko-hrvatskog jezika” iz 1912. godine. Prvo što upada u oči je izostanak digrafa *gj* za glas *đ*. Proho redovno koristi grafem *đ*, iako Vuletićeva norma propisuje *gj*⁴², a „Revizija pravopisa” iz 1912. u tački 19. propisuje *đ*.⁴³ Kod Prohe nije prisutno digrafsko rješenje: „(...) zato ćemo biti na onom svijetu za **hrđave** poslove odgovorni (...)” (PI, 29); „(...) nego će se zauvijek džehennemskom vatrom pržiti i sa gujama, akrebima, gladim, **žedim**, i svakim drugim kaznama kazniti (...)” (PI, 37); „a **đe** vode ne bude, ili se upotrijebiti ne mogne, ili polu sata ja više daleko bude, onda mora se mjesto abdesta ili gusula tejemmm uzeti” (PI, 41); „u abdestu ili gusulu da bude **đegod** suho ostalo (...)” (PI, 48). Druga značajna karakteristika je pisanje oblika futura I spojeno. Odnosi se to i na pisanje pomoćnih glagola. Ovo pravilo je zastupljeno i kod Vuletića⁴⁴ i u *Reviziji pravopisa*, pravilo broj 2.⁴⁵ Prohin tekst poštuje važeće pravopisne odredbe i protežira fonetski način bilježenja ovog oblika: „Ko god u pravom tvrdom islamskom vjerovanju umre (...) **upraviće** u Džennet unići” (PI, 37); „ (...) ko god sa imanom umre, makar da i mnogo grijeha imadne, **neće** zauvijek u Džehennemu ostati” (PI, 37); „(...) samo **nećeš** ništa učiti (...)” (PI, 47); „(...) ko svim muslimanima od Boga magfired zaišće, **daće** mu se sevaba koliko god ima muslimana (...)” (PI, 76). Još jedno pravopisno pravilo koje se dosljedno sprovodi kod Prohe je pisanje riječi sa suglasnicima *s* i *z* ispred palatala, koji redovno prelaze u *š*, *ž*. Tako je i kod Vuletića⁴⁶, a tako nalaže i pravilo br. 12 u *Reviziji pravopisa*.⁴⁷ Navodimo primjere koji potvrđuju da se Proho držao tadašnje pravopisne norme: „(...)

42 Franjo Vuletić, *Gramatika bosanskoga jezika za srednje škole: Dio I. i II. Nauka o glasovima i oblicima*, Nakladom Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 1890., str. 5.

43 „Revizija pravopisa srpsko-hrvatskoga jezika” [1912], u: Dževad Juzbašić, *Jezičko pitanje u austrougarskoj politici u Bosni i Hercegovini pred Prvi svjetski rat*, Svjetlost, Sarajevo, 1973., str. 125.

44 F. Vuletić, *Gramatika*, str. 87, 92.

45 „Revizija pravopisa”, str. 123.

46 F. Vuletić, *Gramatika*, str. 19.

47 „Revizija pravopisa”, str. 124.

pošljednji sunnet klanja prije vitara (...)” (PI, 60); „(...) treba i na prvoj sjednici isto kao i na **pošljednoj** i etehijjatu i salavate učiti” (PI, 61); „(...) te ko ga na umrlom času rekne i to mu **najpošljednja** riječ bude, u Džennet će” (PI, 79). Ova karakteristika je prisutna i u jeziku pisaca tog perioda, Safvet-bega Bašagića⁴⁸ i Edhema Mulabdića.⁴⁹ Od ovog principa bilježimo i izuzetke: „Ali Kur’an-i azimušan pošto je **najposlije najposljednjem** pejgamberu od Boga došo, od tada, dužnost je samo po tomu raditi” (PI, 31); „(...) **najposljednji** je pejgamber naš hazreti Muhammed (...)” (PI, 31); također i u naslovu: „Namaske **posljedice**” (PI, 72). Značajan izuzetak predstavljaju ostaci etimološkog pravopisnog principa koji su prisutni u Prohinu tekstu. Iako je cijeli tekst pisan fonetski i u stilu narodnog govora, kako bi bio što jasniji čitaocima, prisutni su ostaci etimološkog pisanja. Ova pojava nije nova i karakteristična je za književnojezički izraz krajem 19. i početkom 20. vijeka. Kao ilustraciju navodimo sljedeće primjere: „(...) sve su **arebske** riječi herekleisane (...)” (PI, 24); „(...) a mogo bi i proti prirodi učiniti da hoće, ko što je **kadkad** i činio pejgamberima i nekim evlijama” (PI, 29); „Da je on Božiji istiniti poslanik još **odkako** je ovaj svijet posto (...)” (PI, 32); „(...) isto tako da **šabku** obuče (...)” (PI, 38); „Na mestve se more mesh tegliti **odkako** se abdest izgubi (...)” (PI, 45); „(...) **odkako** je krv potekla (...)” (PI, 53); „(...) ako se vidi da će **namazski** vakat izići prije nego se utuši (...)” (PI, 58).

Iako pravilo 10 „Revizije pravopisa” nalaže da grupe *ds*, *ts*, *dš*, *tš* ostaju bez promjene⁵⁰, to je kod Prohe izuzetak, a pravilo je da *d* ispada ispred *s*, što se može pripisati utjecaju narodnih govora: „(...) kad se hajz ili nifas **osiječe** (...)” (PI, 41); „(...) a ako su manje bili i prije se adeta **osjekli** (...)” (PI, 49); „A ako su joj se **osjekli** pošto je adet izišo (...)” (PI, 49). Bilježimo i izuzetak od navedene prakse: „(...) u kojem se je vaktu hajz ili nifas **odsjeko** (...)” (PI, 49).

U pisanju glasa *ě* u suglasničkoj grupi sa *r* „Revizija pravopisa” u pravilu 17 preporučuje pisanje samoglasnika *e* u kratkom slogu.⁵¹ Proho u nekim primjerima poštuje normu: „(...) ne valja, **grehota** je (...)” (PI, 41), ali bilježimo i izuzetke: „I da sebe velikim **griješnikom** priznaš (...)” (PI, 71). Izuzetak se bilježi i pri upotrebi genitiva množine, gdje imamo kratki slog umjesto dugog: „(...) makar da i mnogo **grjeha** imadne (...)” (PI, 37), a već nekoliko stranica

48 Lejla Nakaš, „Jezik u književnom djelu Safvet-bega Bašagića”, u: Ibrahim Čedić, ur., *Jezik bosanskohercegovačkih pisaca XIX vijeka: Safvet-beg Bašagić, Nićifor Dučić, fra Grga Martić*, Institut za jezik, Sarajevo, 2003., str. 40.

49 Vedad Mulavdić, *Jezičke odlike u djelu Edhema Mulabdića*, Univerzitet u Sarajevu – Institut za jezik, Sarajevo, 2020., str. 56.

50 „Revizija pravopisa”, str. 124.

51 Ibid., str. 125.

dalje standardno stanje: „(...) neće više hotimice **grijeha** raditi (...)” (PI, 39); „(...) pa se more pod **grijesima** na onaj svijet otići (...)” (PI, 39).

U normirane oblike idu i oblici starih tvrdih osnova pridjevsko-zamjeničke promjene, koji se po Vuletićevoj gramatici koriste naporedo s novim⁵², a danas ih tretiramo kao dijalekatsku crtu: „(...) iz **svojijeh** mubarek usta (...)” (PI, 32); „Da se nijjet još i jezikom izgovori, bilo arebski, bilo **svojim** jezikom, ljepše je” (PI, 42).

Glas *h* je kod Prohe dosta dobro očuvan i nalazimo ga kako u domaćim tako i u riječima orijentalnog porijekla u svim pozicijama u riječi: „(...) i nožni mu **bahat** čuje sa svojim vječnim svojstvima (...)” (PI, 29); „(...) da išta bude bez negova **hoćenja** i stvaranja (...)” (PI, 29); „(...) jednako mu je **lahko** ili najmanju stvar, ili mnogobrojne zemlje i nebesa stvoriti ili rastvoriti” (PI, 29); „(...) bića su im od *nura* / svjetlosti stvorena i k'o zrak **mehka** (...)” (PI, 30). Pravopis Prohina ilmihala je u glavnini fonetski, dosta je standardnih oblika koji se oslanjaju na normu koja je važila krajem 19. i početkom 20. vijeka, prvenstveno na normativna rješenja u *Gramatici bosanskog jezika* iz 1890. i rješenja iz „Revizije pravopisa” 1912. godine. Treba zapaziti i ostatke etimološkog pravopisnog principa, što je praksa koja se sreće i kod drugih autora tog perioda. Bilježe se i izuzeci koji se tiču znatnog utjecaja narodnih govora na Prohin jezik i težnje pisca da prilagodi svoj tekst čitaocima i namjeni knjige. Da Prohino djelo pripada „ilmihalima iz vremena standardizacije”⁵³, dokaz su i navedene pravopisne osobenosti teksta. To ipak ne znači da u Prohinu djelu ne možemo naći i dosta predstandardnih jezičkih elemenata, ali i onih koji su rezultat književnojezičkih interferencija, prvenstveno s jezikom narodne književnosti.

Dijalekatske karakteristike

Dijalekatske osobine imaju izrazitu frekvenciju u ilmihalu Sejfulaha Prohe. Razlog tome prvenstveno je u načinu pisanja teksta u kojem se vidi težnja pisca da pravila izlaže jasnim i razumljivim jezikom, tj. onim jezikom kojim njegovi učenici govore. Budući da je Proho rodod iz Konjica, u njegovom jeziku se nalaze osobine sjevernohercegovačkog poddijalekta istočnohercegovačkog dijalekta.⁵⁴ Prva karakteristika je prisustvo šćakavizma, koji je karakterističan za ovo područje: „Ona je Vehabova **šći** (...)” (PI, 33); „(...) da se ruka na grlu ibrika **ne spušća** (...)” (PI, 46); „Porad koga si ga radio, hajde

52 F. Vuletić, *Gramatika*, str. 61, 72.

53 A. Kalajdžija, *Predstandardni idiom*, str. 37.

54 Dževad Jahić; Senahid Halilović; Ismail Palić, *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica, 2000., str. 35-37.

od njeg i plaću **išći!**" (PI, 71); „Ko svim muslimanima od Boga magfired **zaišće**, daće mu se sevaba koliko god ima muslimana (...)" (PI, 76).

Druga izrazita dijalekatska karakteristika u Prohinu tekstu jesu oblici jekavskog jotovanja: „(...) pa onda bi joj otac otišo **đe** god (...)" (PI, 33); „(...) pa da **idu** –bajagi –nekoj svojbini (...)" (PI, 33); „(...) a **đe** vode ne bude, ili se upotrijebiti ne mogne, ili polu sata ja više daleko bude, onda mora se mjesto abdesta ili gusula tejemmum uzeti" (PI, 41); „Osobito prvi put da ne bi **đegod** suha ostalo treba dobro utrljati (...)" (PI, 44); „(...) nego će ga meleki u sindžirima sve tukući na Božiji divan u krmeskoj slici **doćerati** i žestoko će pitan biti (...)" (PI, 72).

Imenica *groblje* data je u obliku *greblje*, što je također karakteristika sjevernohercegovačkog poddijalekta⁵⁵: „Ne valja klanjati prema vatri, prema nečijem obrazu, prema **greblju** (...)" (PI, 69).

U glagolskim oblicima također je dosta dijalekatskih osobenosti, prvenstveno u oblicima glagolskog pridjeva radnog muškog roda, gdje redovno dolazi do vokalskih promjena: grupe *ao, eo* > *o*: „(...) a **mogo** bi i proti prirodi učiniti da hoće (...)" (PI, 29); „On je najprvi od insana i **posto** (...)" (PI, 31); „(...) ni grohotom se **nasmijo** (...)" (PI, 32); „(...) i druga Božija čudesa **pregledo** (...)" (PI, 33); „(...) da bi opet za samu Božiju volju ibadet činio i grijeha se **čuvo**" (PI, 71). Od ovog pravila bilježimo i rijetke izuzetke: „(...) potvrdio i **dokazao** (...)" (PI, 31), ili kombinaciju, tj. da se u jednoj rečenici nalazi primjer i sa sažimanjem i bez njega: „Koji mi je najposlije sabahski farz **prošao**, a nisam ga **naklanjo**, hoću da ga naklanjam (...)" (PI, 59); „**Počeo** mu Džebail, alejhi-selam, s neba, malo-pomalo, Kur'an usmeno snositi, a i on **počo** svijet u pravu Božiju vjeru, u islam pozivati (...)" (PI, 33). I u ostalim glagolskim oblicima dosta je dijalektizama. Prvenstveno se to odnosi na oblike glagola *moći*: „(...) njima će se svo mahšersko vrijeme koliko što se **more** jedan namaz klanjati kratko učiniti" (PI, 36); „(...) onda **more** kad se gusul učini (...)" (PI, 49); „Pa onda ćeš ruke dižući ili pošto ih digneš, koliko **moreš** sam sebe čuti sa sveg srca *Allahu ekber* reći." (PI, 62); Muar'inski su ibadeti baš ko slabi novci, za koje se **ne more** ništa dobiti (...)" (PI, 71). Navest ćemo još neke zanimljive oblike glagola koji ukazuju na to da je Prohin tekst pisan živim narodnim govorom: „(...) pa kad bi se jedna curica **natkučila** nad jamu (...)" (PI, 33); „(...) ako se je kakav kufr od mene **potrefio** (...)" (PI, 39); „(...) a da **nejmadne** čim pokriti (...)" (PI, 41); „Već time se u namaz **uniđe** kao što se sa selamom iz namaza iziđe" (PI, 42); „(...) nego ako tri dana ja više **usteče**, onda je hajz (...)" (PI, 52); „(...) pošto **nijesu** veoma **pritrvrđeni** ko ostali sunneti (...)" (PI, 57); „(...) preče je u vaktu farz **ujagmiti** nego sunnet klanjati (...)" (PI, 57); „(...) da prste sastavljene nado-

55 Ibid., str. 36.

mak koljena **metne** (...)” (PI, 62); „(...) kad na sedždu **paneš** (...)” (PI, 70); „(...) ili da **pohiti**, pa da nešto namazsko umanjji (...)” (PI, 74).

Karakterističan za hercegovačke govore je i odrični oblik prezenta glagola *uditi*⁵⁶: „(...) da koja dlaka suha ostane, **ne udi** (...)” (PI, 47); „A u sunnetu i u ne znanju kad ne umije druge sure, **ne udi**.” (PI, 69).

Od osobina svojstvenih narodnom govoru još nalazimo i „morfološki ikavizam”⁵⁷, koji je karakterističan za jezik pisaca krajem 19. i početkom 20. vijeka: „(...) zemlja se s velikim potresom potresti, brda **poletiti** (...)” (PI, 35); „(...) ja u uzdrigivanju ili u **zihanju** (...)” (PI, 66)⁵⁸; Kad stane neko na namazu Bog melekima **zapovidi** da mu grijehe skinu (...)” (PI, 73); „(...) dokle god mu se je glas mogo čuti i **razumiti** (...)” (PI, 74).

Još jedna značajna dijalekatska jezička osobina je da grupa *hv* prelazi u *f*. Kod Prohe je to dosljedno, uz rijetke izuzetke: „(...) tako snijeg ne rashlađuje kad se do njeg **dofati** (...)” (PI, 29); „(...) a neku neistinu izmišljenu **prifatio** (...)” (PI, 31); „(...) i oči nam zaklopi i dušu **prifati** (...)” (PI, 37); Džunupastu je pet stvari haram: klanjati, Kur’an učiti, Kur’an **prifaćati**, u džamiju ulaziti i Kabu tavaf činiti” (PI, 49); „(...) i da je od pasa do pod koljena голу **dofaća** (...)” (PI, 49); „(...) makar češanje bilo ili do nešta **dofaćanje** (...)” (PI, 66); „(...) u kojem ćemo na njegovim nimetima neograničenim **zafalama zafaljavati**.” (PI, 72). Od ovog pravila bilježimo i izuzetak: „(...) i da se svijetu **hvali** sa svojim ibadetima (...)” (PI, 74).

Kao što se iz ovoga pregleda da naslutiti, dosta je oblika koji se nalaze u Prohinom jeziku a koji su dio narodnih govora, istočnobosanskog i istočnohercegovačkog, što znači da se on trudio da svoj udžbenik napiše jezikom kojim su govorili njegovi učenici.

Osobine iz jezika narodne književnosti

U jeziku Prohina Ilmihala dosta je osobina iz jezika narodne književnosti. To je razumljivo iz nekoliko razloga. Najprije je to sâmo vrijeme nastanka teksta (početak 20. vijeka), što je istovremeno i bio početak stvaranja moderne literature na bosanskom jeziku, koja je za osnovicu imala jezički izraz narodne književnosti. Drugi razlog je bliskost jezika narodne književnosti narodnom jeziku, treći razlog je opet u namjeni teksta koji teži razumljivosti. Ovo se odnosi i na one dijelove teksta koji su skopčani s orijentalizmima. Ovdje zapažamo da se neke od ovih osobina pojavljuju toliko frekventno i

56 Uđiti: škoditi. Alija Isaković, *Rječnik karakteristične leksike u bosanskoj jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1992., str. 435.

57 L. Nakaš, „Jezik u književnom djelu”, str. 25.

58 I Isaković bilježi riječ *zihat* pored *zijehati*. A. Isaković, *Rječnik karakteristične leksike*, str. 473.

izrazito u ovome tekstu da poprimaju odliku manira i funkcioniraju kao specifičan jezički izraz ilmihala općenito. Za ove osobine važno je napomenuti da su one sastavni elementi jezika bošnjačke narodne književnosti, čime se potvrđuje veza između nje i pisanog naslijeđa na bosanskom jeziku, koje u užem smislu ne pripada književnomjetničkom korpusu.

Najizrazitija osobina iz jezika narodne poezije, a koja je veoma frekventna u Prohinom tekstu je pojava „znatnog broja izraza komponovanih od turske imeničke lekseme i srpskohrvatskog glagola, najčešće *učiniti*.”⁵⁹ Frekventnost ove fraze dolazi dijelom i od samog tipa teksta –po ilmihalu se *uči kako se nešto čini*: kako se klanja, uzima abdest i slično: „(...) pravo i tvrdo srcem vjerovati i jezikom **ikrar učiniti** (...)” (PI, 27); „(...) pa bi mogo džaba klanjati i druge **ibadete činiti** i **zinaluk činiti** (...)” (PI, 39); „Šesto, mora **nijjet učiniti**, to jest samo na srcu naumiti koji će farz, od pet farzova, klanjati (...)” (PI, 42); „(...) te će sve do Kijameta Boga **zikir činiti** (...)” (PI, 46); „Treba se ovako **gusul činiti** (...)” (PI, 47); „A da se odmah **gusul učini**, ako bi poslije izišlo ostanute menije, moralo bi se opet **gusul činiti**” (PI, 48); „Ko nema abdesta tri su mu stvari haram: klanjati, Kabu **tavaf činiti** i Kur’an bez kakave perde prifaćati (...)” (PI, 48); „(...) mora se odmah **gusul učiniti** i klanjati (...)” (PI, 50); „**Tejemmum** treba ovako **uzimati** (...)” (PI, 53); „Pošto se to prouči, onda se **selam preda** (...)” (PI, 61); „Kad se namaz isklanja, treba najprvo tri puta **istigfar učiniti** (...)” (PI, 74); „Ko hoće arapski **dovu učiti**, more iza svakog namaza ovu **dovu učiti**” (PI, 76); „Bože, ti mi grijehe pokloni i mojim roditeljima i onom što mu imam pravo **dovu činiti** (...)” (PI, 77). Treba napomenuti da se mnoge od ovih sintagmi pojavljuju nekoliko puta jedna do druge i da obuhvataju i ostale glagole pored glagola *učiniti*. Također, upotreba ovog „dekomponiranog predikata” predstavlja crtu zajedničku svim ilmihalima nastalim krajem 19. i početkom 20. vijeka.⁶⁰

Druga vrlo frekventna jezička karakteristika u Prohinu ilmihalu je upotreba „etimološke figure narodne poezije.”⁶¹ Ova figura je česta u epskom pjesništvu, ali i jeziku pisaca početkom 20. vijeka. Sastoji se od spoja imenice i glagola ili spoja dviju imenica koji imaju istu osnovu: „(...) sve će mrtvo biti, zemlja će se s velikim **potresom potresti** (...)” (PI, 35); „(...) pa će u mezaru teškom **patnjom patiti**” (PI, 35); „(...) nego će se zauvijek džehennemskom vatrom i vreloom vodom pržiti, i sa gujama, akrebima, gladim, žedim i svakim drugim **kaznama kazniti**, (...) nego će se neprestano teškim **patnjama**

59 Herta Kuna, „Jezik bosanskohercegovačke muslimanske narodne poezije u odnosu prema standardnom jeziku”, *Književni jezik*, VII/3, str. 28.

60 A. Kalajdzija, *Predstandardni idiom*, str. 197.

61 L. Nakaš, „Jezik u književnom djelu”, str. 133.

patiti” (PI, 37); „(...) u kojem ćemo na Njegovim nimetima neograničenim **zafalama zafaljivati**” (PI, 72).

Još jedna vrlo bitna osobina koja dolazi iz jezika narodne poezije je prisustvo pridjeva tvorenih od riječi orijentalnog porijekla s nastavkom *-li*. Ovaj „atributski obrazac sa indeklinabilnim pridjevom orijentalnog porijekla”⁶² čest je u bošnjačkoj narodnoj poeziji, a služi za ritmičko popunjavanje stiha. Ovaj model se sreće i u jeziku latiničnih pisaca s početka 20. vijeka, naprimjer kod Edhema Mulabdića.⁶³ Kod Prohe nalazimo i primjere ove karakteristike: „(...) i kad **uzurli**⁶⁴ insanu namaski vakat iziđe, u kom je abdest uzeo” (PI, 47); „(...) nije **ezberli**⁶⁵ učiti (...)” (PI, 48); „**Hajzli i nifasli** ženi osam je stvari haram (...)” (PI, 49); „**Hajzli i nifasli** žensko mora ovako postupati (...)” (PI, 53); „(...) vadžib je: **šubheli**⁶⁶ dug (...)” (PI, 55); „(...) dva rekata **džematile** klanjati, farz je (...)” (PI, 59); „A treba ti se i u Božiju preveliku milost uzdati, da će se na te smilovati i tvoj **kusurli** namaz ukabuliti(...)” (PI, 70).

Još jedna karakteristika jezika narodne poezije je i naglašeno prisustvo oblika neodređenog pridjevskog vida u imeničkim sintagmama. Ova osobina je karakteristična za jezik Safvet-bega Bašagića.⁶⁷ Kod Prohe nalazimo sljedeće primjere ove karakteristike: „Srednjeg je boja sa crvenilom izmiješana **bijela lica**” (PI, 32); „(...) **ravna i široka čela** (...)” (PI, 32); „(...) **vesela lica, podugačka, ravna i bijela vrata** (...)” (PI, 32). Od ostalih osobina koje pripadaju jeziku narodne poezije izdvajamo i specifične glagole s nepostojanim *a* koji u stihu dopunjavaju broj slogova, a u tekstu predstavljaju i stilsku vrijednost jer pripadaju „poetskoj gramatici usmenog pjesništva.”⁶⁸ Takav primjer u ilmihalu je sljedeći: „Ko tako iza svakog namaza uči, **poklonuće** mu se grijesi, pa da ih ima kolik na moru pjene.” (PI, 75).

Iz navedenog se može zaključiti da jedan značajan broj jezičkih elemenata karakterističnih za jezik u Prohinu ilmihalu dolazi iz registra narodne književnosti. To je sasvim razumljivo imajući u vidu vrijeme nastanka teksta i značaj koji je jezik narodne poezije imao za standardizaciju bosanskog književnojezičkog izraza. Sve to govori da je taj jezik vršio svoj utjecaj i na alhamijado pisce, bez obzira na to što su oni djela pisali drugom grafijom.

62 Lejla Nakaš, „Jezički izraz usmenog stvaralaštva Bošnjaka”, u: Svein Monnesland, ur., *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik – Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Sarajevo – Oslo, 2005., str. 121.

63 V. Mulavdić, *Jezičke odlike*, str. 294-295.

64 Uzurli: sa uzurom, ispričan. A. Škaljić, *Turcizmi*, str. 635.

65 Ezberli: napamet. A. Škaljić, *Turcizmi*, str. 274.

66 Šubheli: sumnjiv. A. Škaljić, *Turcizmi*, str. 591.

67 L. Nakaš, „Jezik u književnom djelu”, str. 49-50.

68 L. Nakaš, „Jezički izraz”, str. 117.

Jednostavno, krajem 19. i početkom 20. vijeka jezik narodne poezije bio je onaj uzor na koji su se svi pisci ugledali.

Leksika

Leksika Prohina ilmihala izvanredno je zanimljiva. Pored općeupotrebne leksike, tu su dominantne lekseme koje dolaze iz tri izvora: dijalekat (dijalektizmi), riječi orijentalnog porijekla i karakteristična leksika, tj. ona koja predstavlja specifičnu boju samog bosanskog jezika. Mnoge od ovih riječi i danas su u upotrebi, posebno dijalektizmi i veći broj riječi orijentalnog porijekla, dok iz izvora karakteristične leksike u Prohinu tekstu možemo naći one koje danas percipiramo kao arhaizme. Sve ilmihalske tekstove iz korpusa alhamijado literature karakterizira „visoka frekvencija orijentalizama.”⁶⁹ Već na prvi pogled u ovom tekstu primjećuje se visoka frekvencija turcizama. To je i razumljivo jer se radi o udžbeniku za vjersku pouku, što znači da tema knjige određuje korištenje jezičkih sredstava. Unutar terminoloških orijentalizama dosta je onih u kojima se nalazi geminacija, odnosno udvojeni glasovi. Najčešće su to suglasnici *l, m, v, dž, n, j, f*, odnosno grupe *ll, mm, vv, dždž, nn, jj, ff*. Ona se „javlja dosljedno u riječima vezanim za islam, muslimanske vjerske obrede i uopće islamski način života. To je zato što se uvažava izvorni izgovor iz arapskog jezika, odnosno jezika Kur’ana.”⁷⁰ Ovi turcizmi koji su vezani za vjerski život „inače su najbrojniji u fondu turcizama uopšte.”⁷¹ Mnogo ovih termina se pojavljuje u tekstu ilmihala. Zbog ograničenosti prostora navest ćemo samo najtipičnije primjere za obje grupe, date po rasporedu pojavljivanja u tekstu:

muallim: „Na želju naših čestitih sibjan **muallima** (...)” (PI, 26): nastavnik mekteba.⁷²

džellešanuhu: „Bog, **džellešanuhu** nas je sa tri velike dužnosti zadužio (...)” (PI, 27): uzvik kojim se popraća izgovor ili spominjanje božjeg imena.⁷³

billahi: „Amentu **billahi**” (PI, 27): tako mi boga, boga mi.⁷⁴

hele: „**Hele**, bog džellešanuhu, ni učemu ni našto ne priliči (...)” (PI, 28): tako, na koncu, ipak.⁷⁵

69 A. Kalajdžija, *Predstandardni idiom*, str. 197.

70 Dž. Jahić; S. Halilović; I. Palić, *Gramatika*, str. 115.

71 Dževad Jahić, *Jezik bosanskih Muslimana*, Biblioteka Ključanin, Sarajevo, 1991., str. 89.

72 A. Škaljić, *Turcizmi*, str. 467.

73 Ibid., str. 236.

74 Ibid., str. 142.

75 Ibid., str. 326.

evlijaluk: „(...) što su njegovi mnogobrojni sljedbenici, koji su se u redu njegova puta držali Božiji veliki dar, **evlijaluk**, zadobili (...)” (PI, 33): *evlija*: sveti čovjek, dobri.⁷⁶

mahšer: „Na **mahšeru** svakom će se njegovih dobrih i zlih poslova tefer dati (...)” (PI, 36): mjesto gdje će se po islamskom vjerovanju iskupiti sav svijet na Sudnji dan.⁷⁷

nijet: „Šesto, mora **nijet** učiniti (...)” (PI, 42): *nijet*: namjera, nakana, naum.⁷⁸

džunupast: „**Džunupastu** je pet stvari haram (...)” (PI, 49): tako se naziva musliman i muslimanka od momenta polnog akta, ejakulacije ili polucije pa dok se ne okupa.⁷⁹

dekika: „(...) makar jednu **dekiku** manje krv usteče (...)” (PI, 51): minuta.⁸⁰

džaiž: „(...) nije **džaiž**, mora se poslije iznova naklanjati (...)” (PI, 59): dozvoljeno, dopušteno, slobodno, vjerom dozvoljeno.⁸¹

batal: „Namaz će posve **batal** (neispravan) biti (...)” (PI, 65): pokvaren, neuradan, nevaljast, neupotrebljiv.⁸²

milć: „Ne valja klanjati prema vatri, prema nečijem obrazu, u greblju, bez izuna na tuđem **milću** (...)” (PI, 69): gradilište, prazno zemljište gdje se može podići zgrada.⁸³

rizaluk: „I dužnost je da se namaz samo za Božiji **rizaluk** klanja (...)” (PI, 71): zadovoljstvo, volja, milost.⁸⁴

šer: „(...) od šejtanskog **šera** selamet (...)” (PI, 75): zlo, smutnja.⁸⁵

Drugu veliku leksičku grupu u Prohinom ilmihalu čine dijalektizmi tipični za bosanski jezik. Razlog njihova pojavljivanja u tekstu je piščeva namjera da jednostavnim i lahko razumljivim jezikom približi temu knjige svojim čitaocima. Na taj način knjiga će dobiti na praktičnosti. Navodimo najtipičnije od njih po redoslijedu pojavljivanja u tekstu:

odašta: „Bogu džellešanuhu, od njegova stvorenja, ni u kakvu pogledu ništa ne treba, niti Mu ima i od koga i **odašta** kakve škode (...)” (PI, 27);

četerest: „Kad mu je bilo **četerest** godina, počelo mu se samo na snu od Boga dokazivati (...)” (PI, 33);

anamo: „**Anamo** će sva dobra i zla na mizan-tereziji mjeriti (...)” (PI, 36);

76 Ibid., str. 273.

77 Ibid., str. 442.

78 Ibid., str. 492.

79 Ibid., str. 244.

80 Ibid., str. 209.

81 Ibid., str. 232.

82 Ibid., str. 125.

83 Ibid., str. 463-464.

84 Ibid., str. 535.

85 Ibid., str. 585.

nejmadne: „(...) a da **nejmadne** čim pokriti (...)” (PI, 41);
metnuti: „(...) i da prste sastavljene nadomak koljena **metne** (...)” (PI, 62);
nehote: „(...) ja hukne ili **nehote** u kašljanju (...)” (PI, 65);
zihanje, taki: „(...) ja u uzdrigivanju ili **zihanju taki** glas iziđe (...)” (PI, 65–66);
dvanest: „(...) ili što je od **dvanest** prsta više visoko sedždu učiniti (...)” (PI, 67);
sviju: „U namazu se **sviju** nebesanskih meleka ibadeti nalaze (...)” (PI, 73);
pohittiti: „(...) ili da **pohiti** pa da nešto namazsko umanji, te da namaz pokvari (...)” (PI, 74);
obedvima: „(...) i trebaš na svršetku dove **obedvima** rukama po obrazima potrati (...)” (PI, 76);
taki: „(...) i **taki** ibadet i pokoravanje podaj nam ko da te očima vidimo (...)” (PI, 77).

Treći sloj leksike koji prepoznamo u tekstu ovog ilmihala je karakteristična leksika bosanskog jezika. Mnoge od ovih riječi danas doživljavamo kao arhaizme pa ih ne koristimo, ali one ipak Prohinu tekstu daju jednu posebnu boju. One na najbolji način iskazuju vrijeme nastanka samog teksta. I njih navodimo po redoslijedu pojavljivanja u tekstu.

herekleisati: „(...) sve su arebske riječi **herekleisane**, koje nisu bile **herekleisane** u prvom izdanju (...)” (PI, 26);
pljezati: „(...) a jedni će na stotine godina svoje grijeha na sebi tegleći preko nje **pljezati** (...)” (PI, 37);
hotimice: „(...) neće više **hotimice** grijeha raditi (...)” (PI, 39);
ujisati: „Ko hoće imamu **ujisati**, pa za njim klanjati, mora još i to naumiti (...)”: stati u red sa imamom prilikom svakog obreda, slijediti nekoga (Isaković 1992: 437);
protarkati: „Od malog prsta počevši, pa do velikoga treba dobro između prsta **protarkati** (...)” (PI, 45);
bajilisati se: „kad se **bajiliše** i kad uzurli insanu namaski vakat iziđe (...)” (PI, 47);
đuturum: „Tako hasta i **đuturum** dokle god je kader klanjati makar ležeći (...)” (PI, 58): star, oronuo, nesposoban.⁸⁶

Leksika Prohina ilmihala je veoma bogata. Pored veoma frekventnih leksema orijentalnog porijekla, tu su prisutni i dijalektizmi, kao i karakteristična leksika bosanskog jezika. Ona s jedne strane pokazuje bogatstvo jezičkog izraza alhamijado literature standardnog perioda, a s druge bogatstvo piščeva jezičkog izraza. Ona nam daje samo dio bogatog i slojevitog leksičkog blaga bosanskog jezika koje se ne nalazi nužno samo u književnoumjetničkim tek-

86 A. Isaković, *Rječnik karakteristične leksike*, str. 127.

stovima, već i u tekstovima koji pripadaju drugim funkcionalnim stilovima. Bogatstvu leksičkog izražaja dosta doprinosi i sam način Prohina pisanja jer on doista *piše onako kako narod govori*.

Književni govor i stil

U nekim dionicama teksta Prohina rečenica ima elemente književno-umjetničkog oblikovanja. On pokušava, pozivajući se prvenstveno na stil Kur'ana, a potom i stil narodne priče, oblikovati određene dijelove teksta kako bi na slikovit način predočio čitaocu temu o kojoj piše. Generalno govoreći, stil u ovom tekstu je glagolski, dosta dinamičan, što je i razumljivo jer namjena teksta je da uputi, objasni i savjetuje čitaoca kako nešto da radi, ali postoje i neki opisi u kojima pisac na slikovit način pokušava objasniti fenomen povezan s temom koju obrađuje, a to su osnovi vjere. Ovakve tendencije više zapažamo u prvom dijelu knjige, gdje Proho općenito govori o vjeri, njenim zakonima, pojmovima i slično. Izdvojit ćemo nekoliko takvih primjera. Na početku Proho u stilu narodne priče opisuje meleke:

Koliko ih mnogo ima, broja im osim Boga niko drugi ne zna, jedni su na Zemlji, a jedni na nebesima. Od sviju meleka četiri imaju najpribranija: Džebrail, Mikail, Israfil i Azrail. Džebrail je s neba kitabe snosio pejgamberima, Mikail se bavi vjetrovima i kišama. Israfil je određen da u *sur* puhne, te vazda čeka izun od Boga. Azrail sve duše uzima. Kiramen kitabin naše dobre i zle poslove pišu. Munkir i Nekir u mezaru mrtve ispituju. Ridvan je ključar džennetski, a Malik (starješina) džehennemski. (PI, 30).

Opis fizičkog izgleda poslanika Muhammeda, a.s., isto tako ide u red književnog govora u kojem primjećujemo epitete i poređenja karakteristična za jezik narodne poezije:

Srednjeg je boja, sa crvenilom izmiješana bijela lica. Srednje debljine i malo poduga oblička, vrlo glatke i svijetle kože, veoma crnih i krupnih očiju. Crnih i dugih trepavica, crnih, tankih, razmaknutih i oskočitih obrva, ravna i široka čela, vrlo crne i malo zakofrčene kose, umjereno goleme glave, prava i umjerena nosa, umjerenih i veoma slatkih usta, dobro crvenih gubica, ko biser bijelih zuba, vesela lica, podugačka, ravna i bijela vrata, poširokih ravnih prsa, te crne, guste, ne prevelike brade je bio. (PI, 32)

Interesantan je i Prohin opis Sudnjeg dana, koji je veoma slikovit i u kojem ima dosta stilski uspješnih dionica:

Kašnje toga svega hazreti Israfil će u *sur* puhnuti, pa će iz njega jedan strašni glas izići te što god ima živo, i na nebu i na zemlji, sve će mrtvo biti, zemlja se s velikim potresom potresti, brda poletiti, jedna u druga udariti, te se u prah učiniti i Nebesa se stopiti i proliti, te ovaj svijet i biti i proći (...) Pošto se ovaj svijet poruši i bez ikoga života ostane, do nekoliko vremena,

Bog će opet tijela istruhnuta stvoriti i prvo hazreti Israfila proživjeti te će opet u *Sur* puhnuti, pa će sve opet oživjeti. Golo, boso iz zemlje provrviti i sve se na Mahšer mejdan skupiti, tude će pedeset hiljada goli, bosii, gladni i žedni na nogama biti, jedni se uz druge zbiti, Sunce se do više glave im spustiti i svak se strašno oznojiti: neko do koljena, neko do pasa, neko do vrata, a neko se i sveosve u znoj zamaknuti, tu nikom ni za kim neće biti, svak će se o svojoj mucii baviti, Božijeg se straha napuniti (...). (PI, 35)

Također, tu su prisutne i fraze iz narodnog govora i legende, posebno ona o Sirat ćupriji, koja je data vrlo slikovito:

Svako će preko Sirat-ćuprije ići, koja je tanja od dlake, oštija od sablje i preko Džehennema privedena, jedni će u jednom trenutku priko nje priletjeti i u Džennet unići, a jedni će na stotine godina svoje grijeha na sebi tegliti, a mnogi će se s nje i obaliti i kao kiša u Džehennem padati. (PI, 36–37).

Još je slikovitiji opis Dženneta u kojem ima mnogo poređenja i epiteta:

A dobrim će muslimanima i muslimankama, kad iz mezara ustanu, dževahirli džennetske haljine i džennetski buraci (jahalice) doći, te će se džennetskim odijelom zaodjeti. Džennetske burake pojahati pod ‘aršski hlad otići te će tu na džennetskim gizdavim krevetima i stolicama sjediti, džennetsko jelo jesti, iz Pejgamberova Havda vodu piti, koja je od meda slađa, od mlijeka bjelja, od snijega studenija i od paga mirišljavija. Oni neće za mahšerske muke i strahote znati, njima će se svo mahšersko vrijeme koliko što se more jedan namaz klanjati kratko učiniti. (PI, 36).

Karakteristika Prohine rečenice je i činjenica da se dio glagolskog predikata ili cijeli predikat nalazi na kraju rečenice, što je karakteristika literarnog jezika tog vremena: „(...) te će tu na džennetskim gizdavim krevetima i stolicama **sjediti**, džennetsko jelo **jesti**, iz Pejgamberova Havda vodu **piti** (...)” (PI, 36); „(...) onamo će mu sa svojim sevabima **platiti**, ili će onoga prema tom, grijeha na se **uzeti**, pa za tih odgovoran **biti** (...)” (PI, 36); „(...) jer meleki, peygamberi, ashabi, dobra ulema i drugi dobri ljudi nekim grijешnim muslimanima i muslimankama šefa’at **će činiti**” (PI, 36).

Još jedna jezičko-stilska osobenost ovog teksta je i relativno česta upotreba glagolskih priloga. To je karakteristika i jezika pisaca s početka 20. vijeka na širem srednjojužnoslavenskom prostoru.⁸⁷ Navodimo neke i od ovih primjera: „Pa onda ćeš sa vrh čela **počevši**, pa do pod vilice i od uha do uha sve lice obedvima rukama umiti i svukud dobro utrljati” (PI, 44); „Abdest **uzimajući** ne valja se razgovarati (...)” (PI, 46); „Farz po sebi **klanjajući** ko zaboravi, pa na prvu sjednicu **sjedavši** na treći rekāt pođe, ako mu na um padne prije nego se od pasa doli uspravi, treba se vratiti (...)” (PI, 64). Književno-stilske osobenosti Prohina ilmihala u potpunosti se uklapaju u izgled

87 V. Mulavdić, *Jezičke odlike*, str. 89-157.

književnojezičkog izraza bosanskog jezika krajem 19. i početkom 20. vijeka. Prohin stil je slikovit, na momente s elementima književnog oblikovanja, a način kazivanja podsjeća na narodnu priču. U konstrukciji rečenice, posebno kad je riječ o upotrebi glagolskih oblika, vidimo tendenciju pomjeranja predikata ka kraju rečenice i čestu upotrebu glagolskih priloga.

Zaključak

Jezik u ilmihalu Sejfulaha Prohe ima sve one osobnosti karakteristične za bosanski jezik na početku 20. vijeka, u početnom periodu njegove standardizacije. S kulturnohistorijskog stanovišta ovaj tekst je važan jer se u njemu vidi spoj između alhamijado pismenosti i zapadnoevropske književnojezičke paradigme. Tekst pokazuje da na izgled jezika u vjerskim udžbenicima dosta utječe namjena teksta i težnja pisca da jezički izraz prilagodi svojim učenicima, slušaocima i čitaocima. Poseban značaj ima činjenica da već u samom naslovu ovog teksta nalazimo potvrdu za naziv *bosanski jezik*, što je dokaz da je ovaj naziv bio prisutan u cijelom periodu razvoja alhamijado literature.

Pravopis u Prohinu ilmihalu je uglavnom fonetski i prati rješenja iz tada važećih normativnih priručnika i dokumenata. Uprkos tome, postoje i rijetki izuzeci kada u tekstu nalazimo i etimološko pisanje pojedinih riječi. Potrebno je još spomenuti i čuvanje glasa *h* u svim pozicijama u riječi. U jezičkom izrazu prepoznajemo osobine iz dijalekta i jezika narodne književnosti. Dijalekatske osobine su znatne i upućuju na karakteristike sjevernohercegovačkog poddijalekatskog tipa, sa izraženim jekavskim jotovanjem, šćakavizmom, sažimanjem vokala i dr. Osobine iz jezika narodne književnosti svode se na upotrebu dekomponiranog predikata s glagolom (*učiniti*, zatim morfološke ikavizme, upotrebu neodređenog pridjevskog vida, karakterističnih atributa tvorenih od riječi orijentalnog porijekla i nastavka *-li*. Leksiku karakterizira velika frekvencija riječi orijentalnog porijekla, kako stručnih terminoloških izraza, tako i općepotrebne leksike. Isto tako, prisutni su brojni arhaizmi, kao i karakteristična leksika bosanskog jezika.

Kad je riječ o sintaksičkim osobenostima, Prohina rečenica pokazuje tendenciju da se predikat ili dio predikata nalazi na kraju rečenice, što je karakteristika jezika tog perioda. Isto tako, zabilježena je i znatna upotreba glagolskih priloga i pridjeva.

Pojedine dionice svog teksta Proho stilski oblikuje, u čemu se vide utjecaji narodnog kazivanja i pričanja, kao i čitanja djela teološke literature. Slikovitost njegovih opisa upućuje na piščev talenat, ali i želju da na što jasniji način predoči materiju svojim slušaocima.

Ilmihal Sejfulaha Prohe pokazuje da je udžbenička literatura znatan korpus alhamijado literature u cjelini. Sve jezičke karakteristike koje nalazimo

u korpusu književnih djela tog perioda nalazimo u manjoj ili većoj mjeri i u ovom tipu teksta. Analiza ovakvih djela može ponuditi sigurne zaključke o prirodi bosanskog književnojezičkog izraza na prelazu iz 19. u 20. vijek, a samim time i karakteristike bosanskog jezika u posmatranom periodu. Analizom transkribiranog teksta još jednom je podvučena važnost pitanja adekvatne obrade i prezentiranja korpusa alhamijado literature u cjelini i njegova značaja za historiju bosanskoga književnog jezika.

Izvori i literatura

- Duranović, Elvir, „Tragom stare fotografije –Muderis i učenici medrese u Cazinu 1905. godine”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. XLIII, sv. 29, str. 269-296.
- Fazlović, Vahid, „Uloga mekteba u očuvanju maturidijskog akaidskog učenja u Bosni i Hercegovini (1900–1950)”, *Novi muallim*, god. XXIII, br. 89, str. 3-8.
- Handžić, Mehmed, *Teme iz književne historije*, Ogledalo, Sarajevo, 1999.
- Huković, Muhamed, „Napori za uvođenje narodnog jezika u početne vjerske škole Muslimana”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, sv. 10, br. 17 –18, str. 241-252.
- Isaković, Alija, *Rječnik karakteristične leksike u bosanskoj jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1992.
- Jahić, Dževad, *Jezik bosanskih Muslimana*, Biblioteka Ključanin, Sarajevo, 1991.
- Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail, *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica, 2000.
- Kalajdžija, Alen, *Predstandardni idiom bosanske alhamijado literature*, Univerzitet u Sarajevu –Institut za jezik, Sarajevo, 2019.
- Kuna, Herta, „Jezik bosanskohercegovačke muslimanske narodne poezije u odnosu prema standardnom jeziku”, *Književni jezik*, VII/3, str. 5-29.
- Mulavdić, Vedad, *Jezičke odlike u djelu Edhema Mulabdića*, Univerzitet u Sarajevu –Institut za jezik, Sarajevo, 2020.
- Nakaš, Lejla, „Jezik u književnom djelu Safvet-bega Bašagića”, u: Ibrahim Čedić, ur., *Jezik bosanskohercegovačkih pisaca XIX vijeka: Safvet-beg Bašagić, Nićifor Dučić, fra Grga Martić*, Institut za jezik, Sarajevo, 2003., str. 13-156.
- Nakaš, Lejla, „Jezički izraz usmenog stvaralaštva Bošnjaka”, u: Svein Monnesland, ur., *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik – Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Sarajevo – Oslo, 2005., str. 107-130.

- Omerdić, Muharem, „Uvod”, u: Fatima Tinjak; Muharem Omerdić, prir., *Sejfullah Proho: Hercegovački biser*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2009., str. 5-12.
- Omerdić, Muharem; Tinjak Fatima, „Napomena urednika”, u: Fatima Tinjak, Muharem Omerdić, prir., *Sejfullah Proho: Hercegovački biser*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2009., str. 14.
- Proho, Sejfullah, „Autobiografija”, u: Fatima Tinjak, Muharem Omerdić, prir., *Sejfullah Proho: Hercegovački biser*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2009., str. 15-21.
- Prohić, Sejfullah, „Bidajetul-inas: Najbolji Ilmihal na bosanskom jeziku”, u: Fatima Tinjak; Muharem Omerdić, prir., *Sejfullah Proho: Hercegovački biser*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2009., str. 25-79.
- „Revizija pravopisa srpsko-hrvatskoga jezika” [1912], u: Dževad Juzbašić, *Jezičko pitanje u austrougarskoj politici u Bosni i Hercegovini pred Prvi svjetski rat*, Svjetlost, Sarajevo, 1973., str. 122-126.
- Škaljić, Abdulah, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*: Fototipsko izdanje prema VI izdanju Svjetlosti, Sarajevo, 1989, Prometej – Dječija knjiga, Novi Sad – Sarajevo, 2015.
- Tinjak, Fatima, „Analitička bibliografija Sejfullaha efendije Prohe (1859. – 1932.)”, u: Fatima Tinjak, Muharem Omerdić, prir., *Sejfullah Proho: Hercegovački biser* Dobra knjiga, Sarajevo, 2009, str. 119-138.
- [Vuletić, Franjo], *Gramatika bosanskoga jezika za srednje škole: Dio I. i II. Nauka o glasovima i oblicima*, Nakladom Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 1890.

The Language of Sejfulah Proho's *Ilmihal*

Abstract

This paper examines the linguistic characteristics of the book *Bidayat-ul-inas* by Sejfulah Proho. It presents a complex mosaic of linguistic features that characterize the Bosnian language at the beginning of the 20th century. Simultaneously, it aligns with the linguistic characteristics of the Aljamiado literary koine and the linguistic expression of *ilmihal* as a distinct genre within the corpus of Aljamiado literature. Its language is determined by various factors: the educational background of the author, the purpose of the text, the nature of textbook literature, which combines technical terminology with a straightforward method of explaining and presenting facts, and the author's attempts to approach the literary language as well as the language of the readers themselves. The linguistic features demonstrate a merging of Aljamiado and Western European literary-linguistic traditions, with a significant presence of dialectal characteristics and words of Oriental origin.

Keywords: Bosnian language, *ilmihal*, Sejfulah Proho, Aljamiado, literary-linguistic tradition, transcription, language in religious textbooks.